

ช่วยด้วย กล้วยไม้ ที่ใกล้ม้วย: มาใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนกันเถอะ!

ดร.สันติ วัฒนฐานะ

สวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์

ดอกเอื้องหรือกล้วยไม้เป็นพืชที่เราคุ้นเคยกันดี มีหลายชนิดที่ผลิตดอกสวยงามสะกดตา บนต้นเล็กกะทัดรัด อันเปรียบเสมือนช่อดอกไม้ที่ธรรมชาติสร้างสรรค์ไว้ และเป็นที่ยิมนำมาปลูกประดับตามบ้าน ความงามของกล้วยไม้ที่ธรรมชาติได้สร้างสรรค์มานั้น ทำให้ผู้คนหลงใหล หามาปลูกเลี้ยงกันมากขึ้น บ้างก็รวมเป็นกลุ่มผู้ปลูกเลี้ยงกล้วยไม้ พัฒนาสายพันธุ์ให้มีความงามมากขึ้น จนถึงการผลิตเพื่อจำหน่ายและส่งออก จนทำให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางด้านกล้วยไม้ที่สำคัญแห่งหนึ่งของโลก

ภาพที่ 1 ฟ้ามุ่ย กล้วยไม้ที่ยิมนำมาปลูกประดับตามบ้านในภาคเหนือของไทย

ในอดีตที่ยังมีพื้นที่ป่าที่อุดมสมบูรณ์ กล้วยไม้ป่า เปรียบเสมือน “อัญมณีแห่งผืนป่า” ที่คอยเพิ่มสีสัน ตกแต่งให้เกิดความงามมากยิ่งขึ้น กล้วยไม้ป่าพบเห็นได้ทั่วไปใกล้บ้านเรือน และมีอยู่เป็นจำนวนมาก เกิดขึ้น

เองตามธรรมชาติ เกษะอาศัยตามต้นไม้ใหญ่ที่มีอยู่มากมาย จนกระทั่งดูเหมือนว่าจะไม่มีวันหมดในขณะนั้น จึงมีการนำชนิดที่สวยงามมาปลูกประดับตามบ้าน ซึ่งในพื้นที่ชนบทบางพื้นที่ที่มีความสมบูรณ์ของป่าห้อมล้อมนั้น เพียงแค่นำต้นกล้วยไม้มามัดและปล่อยให้เตาแดดเลี้ยงก็ได้ขึ้นชมดอกที่สวยงามแล้ว

แต่ทว่าสถานการณ์ของกล้วยไม้ป่าได้เปลี่ยนไปอย่างสิ้นเชิงจากอดีตการณ์ ป่าอันเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยตามธรรมชาติลดลงเป็นจำนวนมาก ทำให้สภาพแวดล้อมที่เป็นปัจจัยต่อการเจริญเติบโตเปลี่ยนแปลงไป กล้วยไม้ป่าไม่สามารถแพร่พันธุ์สืบลูกหลานได้ ในขณะเดียวกันความต้องการกล้วยไม้บางชนิด เช่น รองเท้านารี ฟ้ามุ่ย และชนิดพันธุ์ที่สวยงาม มีเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้กล้วยไม้ป่าบางชนิดในธรรมชาติ ถูกนำออกมาจนเหลือจำนวนน้อยต้น จนถึงหายากขึ้น และสูญพันธุ์ไปจากแหล่งที่อยู่อาศัยตามธรรมชาติ

ครั้งหนึ่งที่ได้มีโอกาสไปสำรวจกล้วยไม้รองเท้านารีที่ภาคใต้ ผมเคยพูดคุยกับชาวบ้านที่เก็บหากกล้วยไม้ป่าในกลุ่มรองเท้านารี เขาบอกว่า เขาเก็บเฉพาะต้นที่ออกดอก ปล่อยให้ต้นเล็กเอาไว้ในธรรมชาติ มิได้นำออกมาหมด เพื่อเป็นการอนุรักษ์ แต่ในความเป็นจริงต้นที่ออกดอกได้เป็นต้นที่ควรอนุรักษ์ในสภาพธรรมชาติ และควรมีจำนวนต้นที่มากพอ เนื่องจากเป็นต้นที่สามารถถ่ายทอดพันธุกรรมธรรมชาติให้คงอยู่ ผ่านการผสมพันธุ์ต่างดอกที่เกิดจากคนละต้น และมีโอกาสได้ต้นพันธุ์ที่แข็งแรงผ่านการคัดเลือกพันธุ์ตามธรรมชาติ ต่อสู้กับสภาพแวดล้อมที่กำลังเปลี่ยนแปลงได้ การที่เหลือแต่ต้นที่มีขนาดเล็ก หรือรุ่นลูกที่เกิดจากพ่อแม่เดียวกัน มีโอกาสทำให้เกิดพันธุกรรมอ่อนแอ ไม่ต้านทานโรค เปรียบเสมือนกับการแต่งงานกันของพี่น้องท้องเดียวกัน ที่มีโอกาสทำให้ลูกที่คลอดออกมาเป็นโรคทางพันธุกรรมหรือที่เรียกว่า “โรคเอ๋อ” ต้นไม้ก็เช่นเดียวกัน มันพยายามที่จะรักษาความหลากหลายทางพันธุกรรมของมันเอาไว้ โดยพยายามป้องกันไม่ให้มีการผสมภายในดอกเดียวกัน ซึ่งต้องอาศัยแมลงเป็นพาหะในการผสมเกสร เปรียบเทียบอย่างนี้เราคงเห็นภาพว่าประชากรกล้วยไม้ป่าที่เหลืออยู่ จะมีความอ่อนแอ และอาจสูญพันธุ์ไปเองอีกด้วย และนั่นก็คือ เราสูญเสียพันธุกรรมธรรมชาติซึ่งเป็นสมบัติของเราไปอย่างน่าเสียดาย

ถึงเวลาแล้วที่เราต้องหันมาอนุรักษ์พันธุกรรม ชนิดพันธุ์ และป่าหรือระบบนิเวศอันเป็นแหล่งที่อยู่ตามธรรมชาติของกล้วยไม้ป่าเมืองไทย ไม้ให้สูญหายไปจากประเทศของเรา และเพื่อเป็นทรัพย์สินสมบัติให้รุ่นลูกรุ่นหลานสืบต่อไป แต่การอนุรักษ์ก็มีโชแค่หวังห้ามจนมิเกิดประโยชน์ใดๆ ในเมื่อชาวบ้านก็มีปัญหาปากท้อง กล้วยไม้เองก็มีศักยภาพอันเป็นที่ต้องการ เราจึงต้องหาวิธีที่เหมาะสม เพื่อให้มีการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

หลายคนยังไม่ทราบว่าเมื่อเราผสมพันธุ์กล้วยไม้ แล้วจะทำให้ได้ฝักกล้วยไม้ที่มีเมล็ดเล็กๆ กล้วยไม้จำนวนหลายพันเมล็ดจนถึงนับล้านเมล็ด ขึ้นอยู่กับชนิด และเราสามารถนำเมล็ดมาเพาะให้เกิดเป็นต้นในสภาพปลอดเชื้อ เพียงฝักเดียวได้ต้นกล้วยไม้จำนวนนับพันนับหมื่นต้น ต้นที่ได้จากการเพาะเมล็ดที่เกิดจากการผสมข้ามต้นนี้จะมีลักษณะที่แตกต่างกันแม้ว่าจะมาจากฝักเดียวกัน สะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายทางพันธุกรรม ซึ่งแตกต่างจากต้นที่ทำการเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ เช่น การนำตาอ่อนมาเหนี่ยวนำให้เกิดเป็นต้นกล้า จะยังคงมีพันธุกรรมเหมือนต้นแม่ และเป็นพันธุกรรมเดียว แต่มีประโยชน์เชิงพาณิชย์ที่จะรักษาให้สายพันธุ์คงที่

ในปัจจุบันต้นกล้วยไม้ป่ามีอยู่ทั่วไปตามล้งกล้วยไม้ที่มีการสะสมกล้วยไม้พันธุ์แท้มาตั้งแต่อดีต การนำมาขยายพันธุ์โดยการเพาะเมล็ดให้มากขึ้น เพื่อเพิ่มจำนวนและจำหน่ายในราคาที่ไม่แพง บางแห่งมีต้นพันธุ์ที่ดีไว้จำหน่าย แต่อาจมีราคาสูงกว่าต้นกล้วยไม้ที่ถักมาจากป่า จึงทำให้เราคิดว่าถ้าจะเลี้ยงกล้วยไม้ ไปหาซื้อกล้วยไม้ป่าดีกว่า เพราะราคาถูก เมื่อความต้องการซื้อหลายๆ ก็เกิดการนำออกมาขายเป็นจำนวนมาก จำนวนประชากรก็เลยลดลง บางทีผู้เก็บกล้วยไม้และผู้ซื้อไปเลี้ยงขาดความรู้ในการปลูกเลี้ยง เช่น บางชนิดไม่สามารถปลูกได้ในเมือง เป็นต้น โดยทั่วไปต้นที่เก็บออกมาจากป่ามักจะถูกนำมาวางแผ่รับลมและแดด จนยากที่จะฟื้นฟูสภาพให้ดีขึ้น ก็จะตายไปในที่สุด ซึ่งเชื่อว่าหลายท่านมีประสบการณ์ที่ซื้อกล้วยไม้ป่ามาเลี้ยงแล้วไม่รอด ดังนั้นเมื่อเปรียบเทียบความเสียหายที่นำต้นกล้วยไม้ป่าออกมามากเกินไปในขณะนี้แล้ว จะพบว่าไม่คุ้มค่าเลยจริงๆ

ภาพที่ 2 การอนุรักษ์กล้วยไม้ป่าที่เพาะเมล็ดในสภาพปลอดเชื้อ

ภาพที่ 3 กล้วยไม้ต้นจิ๋วในขวดปลอดเชื้อ

ทางออกทางหนึ่ง คือ ช่วยกันเลิก หรือลดการซื้อต้นกล้วยไม้ที่นำออกมาจากป่า หันมาซื้อกล้วยไม้ป่าที่ได้จากการเพาะเมล็ดกันดีกว่า มันก็ คือ กล้วยไม้ป่าหรือกล้วยไม้พันธุ์แท้เหมือนกัน ต้นเล็กใช้เวลาเลี้ยงนานหน่อย แต่เพิ่มความท้าทายอีกรูปแบบหนึ่ง หรือหันไปปลูกเลี้ยงต้นที่พันธุ์ดีๆ ที่เขาคัดเลือกพันธุ์กันแล้ว บางชนิดก็คัดเลือกพันธุ์ให้ปลูกง่ายด้วย ส่วนต้นแม่พันธุ์ก็เก็บรักษาไว้ในป่าให้มันออกลูกออกหลาน แพร่พันธุ์และสืบทอดพันธุกรรมต่อไป เปรียบเสมือนคลังพันธุกรรมไว้ให้รุ่นลูกรุ่นหลานต่อไป

ในขณะที่เดียวกันผู้ปลูกเลี้ยงมือใหม่ ก็ควรศึกษาข้อมูลด้านการปลูกเลี้ยง นิสัยของกล้วยไม้แต่ละชนิดแต่ละพันธุ์ให้พร้อม ก่อนนำมาปลูกเลี้ยง เพื่อให้มีโอกาสรอดมากที่สุด หรือขยายพันธุ์เพิ่ม โดยการแยกหน่อ จะได้มีต้นสำรอง ก็เป็นอีกทางออกหนึ่งที่จะช่วยอนุรักษ์ได้

แล้วชาวบ้านจะได้อย่างไร ในเมื่อเป็นรายได้เลี้ยงปากเลี้ยงท้อง ทางออกหนึ่งที่เป็นตัวอย่างที่ดี ที่มหาวิทยาลัยรามคำแหง โดยอาจารย์อุดม นวพานิชย์ กำลังดำเนินการ คือ นำเทคโนโลยีถ่ายทอดสอนชาวบ้านที่เก็บกล้วยไม้ป่า ที่จังหวัดตาก ให้หันมาเพาะขยายพันธุ์กล้วยไม้ด้วยเมล็ด ในสภาพปลอดเชื้อ ซึ่งมีผลเป็นที่น่าพึงพอใจ จนบางคนก็เลิกเข้าป่า เลี่ยงอันตราย และการถูกจับกุม หันมาเลี้ยงกล้วยไม้จากการเพาะเมล็ดจำหน่ายอย่างเดียว สวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ ก็เป็นอีกแหล่งหนึ่งที่ส่งเสริมการปลูกเลี้ยงกล้วยไม้ป่าจากการเพาะเมล็ด ซึ่งมีพันธุ์ที่นิยมนำมาปลูกเลี้ยงกัน เช่น ช้างแดง ช้างกระ ช้างเผือก เหลืองจันทร์บูร วานเพชหิง เอื้องพร้าว เอื้องสาย ฟ้ามุ่ย เอื้องคำ และเอื้องผึ้ง เป็นต้น ซึ่งติดต่อได้ที่ร้านขายของที่ระลึกในสวนพฤกษศาสตร์ฯ

ภาพที่ 4 โครงการส่งเสริมชาวบ้านเพาะเลี้ยงกล้วยไม้ โดยมีเป้าหมายลดการนำกล้วยไม้ออกจากป่า ของภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

การอนุรักษ์กล้วยไม้อย่างยั่งยืนที่สำเร็จได้ ต้องอาศัยความร่วมมือของทุกภาคส่วน ทั้งชุมชนชาวบ้านที่อาศัยอยู่ใกล้แหล่งที่อยู่ตามธรรมชาติ ผู้เชี่ยวชาญด้านการปลูกกล้วยไม้ เกษตรกร นักธุรกิจ และนักวิชาการ เจ้าหน้าที่ของรัฐ แบบบูรณาการ และที่สำคัญ คือ การมีหัวใจที่เพียงพอในการดำเนินชีวิต นั่นแหละ! ที่จะทำให้เกิดการอนุรักษ์และพัฒนาที่ยั่งยืน

ภาพที่ 5 ผลงานของชาวบ้านที่เพาะเลี้ยงกล้วยไม้ของ โครงการฯ

ภาพที่ 6 กล้วยไม้ขวดที่วางบริเวณใต้ถุนบ้าน ของชาวบ้าน